

УДК 94 (477)

DOI: 10.31651/2076-5908-2020-1-50-58

ЧАВА Ігор Степанович
історик, Директор КП
«Туристично-інформаційного
центру міста Дрогобича»,
Orcid ID: 0000-0003-0437-3288
e-mail: ihorchava@gmail.com

БЕРЕСТЕЦЬКА ВІЙСЬКОВА КАМПАНІЯ 1651 р. В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

У статті проаналізовано основні підходи польських вчених в першій половині ХХ ст. до представлення подій Берестецької кампанії 1651 р. Вивчено тенденції оцінок істориками причин та наслідків цих подій, втручання у них іноземних держав. Звернено увагу на стереотипи та історичні міфи в зображенні тих чи інших подій та персоналій польсько-української війни.

Ключові слова: *Битва під Берестечком, Хмельницький, козацтво, татари, Річ Посполита.*

Постановка проблеми. Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького стала одним із найяскравіших періодів вітчизняної історії, що здійснив величезний вплив на українську ідентичність та національну традицію. Події та постаті цих років не лише відіграли кардинальну роль в усій подальшій долі українського народу, але і перетворилися на чи не найяскравіші образи історичної свідомості українців. Також вирішальне значення вони мали для формування образу українського народу у свідомості їх сусідів. Особливо це стосується польського народу, на долі якого Хмельниччина залишила ледь не такий же відчутний слід, як і на долі українців. Важливим етапом цього конфлікту була військова кампанія 1651 року, яка характеризувалась непримиренністю ворогуючих сторін, мінливим військовим щастям, героїчними вчинками та великими трагедіями і для обох сторін завершилась розчарування. У польській історичній свідомості із цим етапом війни пов'язано багато яскравих образів, стереотипів та міфів, що відобразились на наукових дослідженнях. Чи не найбільш активно польські вчені вивчали ці події в першій половині ХХ століття та залишили після себе значний науковий доробок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних вітчизняних наукових дослідженнях значну увагу звертається вивчення особливостей зображення історії України в іноземних історіографічних традиціях. Однією із найбагатших на історичну україніку є польська наука, яка закономірно викликає зацікавлення українських вчених. Серед них вивченням рецепції історії козацтва у польських історіографії займалася О. Руда, що є автором праці «Українське козацтво в інтерпретаціях польських істориків кінця ХІХ – першої третини ХХ століття» [1]. Також висвітлення окремих проблем історії козацтва в польській міжвоєнній історіографії досліджував Т. Гриневич. Доробок визначного історика Л. Кубалі, що у своїх працях зосередився саме на історії середині ХVІІ ст., вивчала О. Пестрикова [2]. Серед польських дослідників З. Ромек [3] аналізував творчість історика козацтва Ф. Равіти-Гавронського, а Е. Коко [4] вивчав доробок О. Гурки, що присвятили чимало уваги проблемам минулого України в добу Хмельниччини.

Метою даної статті є дослідження особливостей зображення подій Берестецької кампанії 1651 р. у польській історичній науці першої половини ХХ ст. Проаналізувати шаблони та стереотипи, які використовувались в описах певних фактів, процесів та персоналій спільної польсько-української історії.

Виклад основного матеріалу. Починаючи із другої половини ХІХ ст. польські вчені дедалі більше уваги приділяли подіям польсько-української війни середини ХVІІ ст. Зображення Хмельниччини для них часто слугувало цілям пропаганди різних політичних концепцій та виховання молодих поколінь поляків. Одним із найяскравіших епізодів у їх наративах виступала Берестецька кампанія 1651 року. Для дослідників вона слугувала свідченням доблесті польського воїнства, іноземних інтриг, що спрямовувались проти існування Речі Посполитої та проблем внутрішнього суспільно-політичного життя країни.

Вивчаючи історію Берестецької кампанії польські історики багато уваги присвятили з'ясуванню обставин, що привели до розірвання миру на умовах Зборівського договору та розв'язання нового витка війни. У порушенні миру Ф. Равіта-Гавронський звинувачував козаків, які весною 1651 р. розпочали набіги на прикордоння. Однак у своїй оповіді він не наводить жодних фактів таких дій, але уже польську відповідь на це показує у виключно переможних барвах. Дослідник наводить дані про захоплення контрольованих повстанцями містечок, перераховує бої та відзначає загибель брацлавського полковника Нечая [5, 62].

Владислав Смоленський вважав, що нав'язаний Речі Посполитій силою зброї Зборівський мир був приречений від самого початку, адже згідно нього існуванню польської держави загрожувала непередбачувана сила 40 тис. реєстрового козацтва. Значного удару прихильникам миру нанесла смерть його автора – канцлера Єжи Оссолінського. Також і Хмельницький, як вказував історик, був незадоволений угодою, адже мусів повернути під владу шляхти 150 тис. своїх воїнів. Саме ці, «деморалізовані бунтом та надією звільнитися із-під зверхності панів», маси штовхали гетьмана до війни. Він же вирішив скористатись із селянських повстань, що почали розгорятись в різних частинах Польщі, зокрема виступу Костки Наперського в Карпатах, та розпочати бойові дії [6, 205].

Подібно В. Томкевич вважав, що Б. Хмельницький був змушений розпочати нову війну проти Речі Посполитої через вимоги черні, яка бажала захопити все більше військової здобичі. Також гетьман із самого початку розумів, що Зборівський договір неможливо буде виконати через наявність у ньому пункту про повернення шляхти до їх маєтків та відновлення усіх повинностей селян перед землевласниками. На це, звичайно ж, маси населення ніколи б не погодились, а отже мир був приречений і зберігався лише доти, доки Хмельницький міг тримати в таємниці цей його параграф. Також для польської сторони угода була не вигідна, тому влада Речі Посполитої не витратила зусиль на його дотримання [7, 61].

Дослідник козацько-турецьких відносин І. Хжонц зробив багато цікавих спостережень над контактами Б. Хмельницького із Османською імперією. Вчений вважав, що Порта вирішила поглибити відносини із козацтвом через посилення Кримського ханства, яке, завдяки перемогам 1648–1649 рр., почало перетворюватись у регіонального лідера, а хан Іслам Гірей міг розпочати боротьбу за незалежність від турків [8, 8–10]. Вступаючи у безпосередні стосунки із Хмельницьким султан, на думку дослідника, хотів узалежнити його безпосередньо від допомоги Стамбулу і таким чином забезпечитись від можливого спільного виступу татарсько-козацьких сил проти Османської імперії. Пропонуючи гетьману особливо вигідні умови османського підданства, турецькі посланці бажали здобути козацтво, як потужну силу на службі у султана [8, 11–16].

Також втіленням турецько-козацького порозуміння бачив військову кампанію 1651 року і визначний історик міжвоєнного періоду, прихильник політичного табору націонал-демократів, Вацлав Собеський. У своїх працях він наводив цікаві факти про задуми короля Яна Казимира піти слідом за планами його померлого брата – Владислава IV – та підняти антиосманське повстання балканських народів. Ці ідеї, як вказував дослідник, повністю заволоділи розумом правителя і він навіть вступив у безпосередні переговори із посланцями болгар та волохів. Б. Хмельницький використав такі дії короля і доніс про них у Стамбул. Після цього Порта остаточно схилилась до антипольської акції. Султан надав Хмельницькому «титул князя та охоронця Порти, послав йому каптан ленника і підбурював до здобуття Кам'яця, Любліна та Львова» [9, 202]. В. Собеський, описуючи Берестецьку битву, розпочав із акцентів на присутності у козацькому таборі султанського посла та олександрійського православного патріарха. Розповідаючи уже про перемогу польський військ вчений робить наголос на факті, що «з цього тішився захід Європи, відправляли служби божі на подяку у Римі, Відні, Парижі, але сумували у Стамбулі, де навіть заборонили говорити про битву» [10, 134].

Польські історики, що були прихильні до ідейних засад цивілізаційних теорій, розглядали війну 1651 р. одним із великих зіткнень цивілізацій – конфлікту азіатського та західноєвропейського світу. Так О. Халецький бачив подій цього року навалом ісламської

цивілізації проти християнського Заходу. Вчений вважав, що Османська імперія бажала руками козаків зруйнувати Польщу, яку він зображав справжнім «передмур'ям християнства». Тому історик називав Берестецьку битву «вирішальною для долі цілої Європи» [11, 148]. Подібно і творець особливої цивілізаційної теорії, Фелікс Конечний, наголошував на тезі, що у Берестецькій битві було «подолано авангард ісламського потопу, зупиненого передмур'ям християнства» [12, 141]. Також В. Конопчинський зазначав, що під Берестечком Річ Посполита відіграла роль валу, що стояв на захисті європейської цивілізації та знову як і багато разів у минулому та майбутньому, врятував її від ворожої навали [13, 12].

Подібно і А. Шельонговський вважав, що розпалили нову польсько-українську війну інтриги султанського двору та православного духовенства, що діяло на користь турків. Таким чином єрусалимський патріарх Паїсій закликав козаків об'єднатись із Москвою в ім'я єдності православної віри. Однак сам цар відмовився від такої перспективи, побоюючись рухів черні і повторення недавньої смуги. Втім Порта, через загрозу творення Польщею антиосманської ліги, таки взялась реалізувати уже свої скеровані проти Речі Посполитої плани. Тому Хмельницькому, як вважав вчений, було надано булаву та бунчук і оголошено союзником Туреччини із титулом «Охоронця Оттоманської Порти». Саме такі дії і схилили Яна Казимира до рішення таки розпочати нову війну проти козаків [14, 53].

Важливими у формуванні образів польсько-українських воєн, а зокрема Хмельниччини, були представлення у працях польських дослідників чисельності ворогуючих армій та їх співвідношень. У даному аспекті поширеною була тенденція до перебільшень кількості війська супротивника та подавання мінімальних чисел для польських сил, щоб акцентувати увагу на героїзмі воїнів Речі Посполитої, що мусіли змагатись із ворожою навалою у скрутному становищі. Таким чином можна було прославляти заслуги переможців та пояснювати поразки.

Згідно із цими принципами Л. Кубаля подає у своїх працях чисельність війська Речі Посполитої в Берестецькій кампанії на 40 тис. посполитого рушення, понад 20 тис. ланових та двірських жовнірів та 36 тис. регулярних воїнів. При армії також знаходилося пів мільйона возів, стільки ж слуг і близько півтора мільйона коней [15, 260]. Козацько-татарське військо історик вираховував на 90 тис. регулярної піхоти, 12 тис. кінноти, 100 тис. черні та 100 тис. татар [15, 276]. Із такими ж цифрами погоджує і Т. Корзон, зазначаючи, що це була лише третя частина від військ, які Хмельницький виставив у похід 1649 року. Причину цього він бачить в «вилюдненні та винищенні» України [16, 335]. Вдаючись до аналізу цих даних історик наголошує, що у Берестецькій кампанії козацько-татарських військ було очевидно замало, щоб розбити польські сили, які їх ще додатково переважали озброєнням та вишколом. «Однак зустрітися мали маси величезні – понад 300 тис. людей, яких дехто нараховує і 500 тис. Вирішити долю битви мало вміння» [16, 335].

Докладно такі самі дані щодо кількості повстанських військ наводить і Ф. Равіта-Гавронський. Однак в обрахунках чисельності польських військ історик, який завжди намагався подавати їх у мінімальних кількостях, наводить одні із найбільших даних, які лише можна віднайти у літературі: 40 тис. найманців, 100 тис. посполитого рушення та 38 тис. «регулярного жовніра». Однак, щоб послабити враження від такої армади, зазначає, що всі вони «були в безладі, голодні, винищені хворобами» [5, 62].

Значно меншу чисельність армій наводить військовий історик Маріан Кукель. Польського війська він нараховує «щонайменше 35 тис. регулярних та 40 тис. посполитого рушення». Щодо козацько-татарських сил дослідник розповідає про наявність 90 тис. козацької піхоти, 20 тис. кавалерії та зазначає, що докладних даних про чисельність татар бракує [17, 102–104]. В. Смоленський натомість, не наводячи жодних чисел, наголошує, що козацько-татарських військ під Берестечком було в троє більше ніж коронних [6, 205].

Підходячи із позицій політичного табору націонал-демократів, що скептично відносились до магнатського олігархічного правління та одноосібної королівської влади, Вацлав Собеський спробував звернути увагу на народну основу війни 1651 року. Її він розглядав як частину великої боротьби селянства Речі Посполитої за звільнення від гніту аристократії. Також ці події дослідник пов'язував із новим спритним задумом

Хмельницького, що у цей час вирішив диверсійними методами розпалити війну на ворожих тилах. З цією ціллю гетьман, як зазначав історик, вислав в глиб етнічно польських земель 2 тис. агітаторів, що підбурювали селян проти шляхти [9, 202]. В контексті своєї оповіді про повстання в Україні, історик висвітлює і події виступу польських горян на Підгаллю та Малопольщі, на чолі із Косткою Наперським, та селян в околиці Льонду у Великопольщі, яких Хмельницький заохочував до спільної боротьби. В описі битви під Берестечком В. Собеський зазначає про значну присутність в королівському війську піхотного «ланового регіменту, що складався із селян та горян – братів тих, хто у цю критичну хвилину збунтувався на Підгаллю» [10, 134].

Для Л. Кубалі розповідь про події Берестецької битви стала можливістю показати мінливий характер головного ворога Речі Посполитої – Б.Хмельницького – та пояснити події факторами особистого життя гетьмана. Вчений приділив увагу розповіді про пригнічений стан Хмельницького, який він пояснював історією зради гетьмана його дружиною. Історик зазначав, що гетьман перед походом виявив нестачу у своїй скарбниці кількох барилок золота. Слідство відкрило, що серед спільників крадіжки Єлена Хмельницька, яка начебто листувалася із Чаплинським та за його намови вирішила вкрати скарби гетьмана, а його самого отруїти. Довідавшись про це Хмельницький наказав піддати кохану дружину тортурам, а потім повісити. Через це «гетьман ходив як заблуканий по наметах, часом зривався, наче із міцного сну, викидав із себе накази, відгороджувався від цілого світу, блюзнів, проклинав і знову впадав в апатію і пиячив цілими днями» [15, 270].

Ф. Равіта-Гавронський чи не головним фактором, що спричинився до поразки повстанців у битві під Берестечком, називав душевний стан Б. Хмельницького. Дослідник наголошував, що ледь не увесь час гетьман залишався у своєму наметі та лише топив свій смуток, через зраду Єлени та її вбивство Тимошем, у горіщі. Гавронський також зазначав, що хан, побачивши силу польської армії, називав Хмельницького зрадником, адже той розповідав про його слабкість. Під час відступу із поля битви Іслам Гірей захопив гетьмана та наказав прив'язати його до коня, звинувативши у зраді, адже той начебто намагався втекти з поля бою. Подібно і В. Конопчинський причину поразки козацьких військ віднаходив у тому, що «Іслам Гірей перед початком битви образився на Хмельницького, тоді як гетьман козаків, засмучений недавньою зрадою його жінки, не виказував звичної активності» [13,12].

Висвітлюючи перебіг баталії Л. Кубалю спробував реконструювати плани Б. Хмельницького, які мали забезпечити повстанцям переможний результат у. Історик, спираючись на здійснені повстанцями переміщення військ, зробив висновок, що гетьман бажав виправити складну ситуацію і не приймати нав'язаного йому ворогом поля битви. Дослідник наголошував, що він «хотів під вечір зайняти поле битви, бажав з правої сторони заповнити ліси, захопити усі переправи і поміж лісами та болотами Стрипи і Пляшевки закрити своїм табором ціле королівське військо, обсіпати валами і не випустити нікого звідтам живим» [15, 290].

Докладно тактичну сторону Берестецької битви дослідив М. Кукель і на основі цього зробив ряд важливих висновків про особливості польського та козацько-татарського війська. Зокрема історик зауважив, що польська кіннота, яка була основою армії Речі Посполитої, була безсилою проти козацької піхоти, що боролася за валами чи табором. Від зазначав, що королівська кавалерія може розігнати козацьку і татарську кінноту, але рухливість суперника та його вміння у несподіваних нападах з боків та тилу можуть звести нанівець усі зусилля і не допустити остаточної перемоги над ними. І лише військові формування створені в іноземних традиціях, із активним використанням артилерії та наступальними діями піхоти, могли забезпечити перемогу у бою під Берестечком [17, 109–110]

Ключову роль у перемозі вирішального дня битви, 30 липня, як вважав Т. Корзон, відіграв король. Він зазначав: «Ян Казимир зробив велику послугу Польщі тим, що наперекір голосам більшості відкинув пропозиції шикуватись табором, тобто оборонятись, а наказав вивести усі бойові сили для наступальних дій в т.зв. шведському шикунанні, тобто чужоземному, вдосконаленому під час Тридцятилітньої війни» [16, 336]. У самому ж бою вирішальну роль, як описував історик, відіграла артилерія, яка «прицільним вогнем

вбивала широкі вулиці в натовпах татар та розривала їх зв'язок із козаками». У наслідок цього, вражений великими втратами Іслам Гірей засумнівався у перемозі і кинувся втікати.

Вивчаючи обставини відступу війська Кримського ханства із поля битви В. Томкевич висловлював суперечливі позиції. Так у історії козацтва автор відстоював тезу про самостійну ініціативу Хмельницького щодо втечі із поля бою разом із частиною своєї кінноти, у слід за татарами [7, 62]. Втім, в уже в іншому своєму дослідженні – біографії князя Єремії Вишневецького – вчений схилився до цілком іншої позиції і наголошував на силовому захопленні гетьмана ханом і вивезенні із поля бою всупереч волі останнього [18, 371].

Опис битви під Берестечком став для Л. Кубалі можливістю прославити Ярему Вишневецького. Зокрема в художніх формах історик зобразив наступ князя у вирішальний день битви. У цьому епізоді бою він показаний, як безстрашний герой і справжній вождь, що «з голою шаблею, без обладунків та без шапки на голові, гнав, наче на танець; вихор ніс перед ним тумани піску прямо ворогам в очі, а сонце било у них променями» [15, 287]. У наступному цей образ князя, що галопує через поле битви із шаблею у руці, без змін перейшов у праці наступних поколінь польських істориків. Зокрема його дослівно повторюють М. Кукель [17, 108], В. Томкевич [18, 370] та інші. Цей героїзований образ Вишневецького виявився настільки стійким у історичній свідомості поляків, що укоренився і у сучасній науковій літературі – так Ромуальд Романський у своїй праці «Берестечко 1651», каже про наступ князя «без панцира та шолому на голові, лише із шаблею в руці» [19]. Усі такі елементи ідеалізації дозволили В. Томкевичу підвести підсумок ролі князя у вирішальній перемозі. Так історик наголошував: «цей день був великим тріумфом Вишневецького, котрому всі признавали, що саме він був героєм дня, адже першим розпочав битву і витримав на собі найбільший наступ» [18, 372]. Втім, серед польських науковців були і вчені котрі ставили під сумнів усталені в історіографії образи князя. Так Ольгерд Гурка звернувся безпосередньо до джерел і на їх основі зробив висновок про те, що Л. Кубаля видумав усі ці, не підтвержені фактами, деталі, для створення героїчного профілю Вишневецького. Також, спираючись на проведені українським істориком М. Кордубою дослідження щоденників учасника подій Освенціма, О. Гурка піддав сумніву сам факт командування князем у наступі коронних хоругв на козацьку кінноту і табір [20, 111].

Увагу дослідників приковували і події облоги польськими військами табору повстанців, особливо це стосувалося ключового дня перемоги над оточеним ворогом. Особливий погляд на обставини розгортання подій показав Т. Корзон. Вчений розповідав, що Богун збудував греблю на Пляшевці, щоб здійснити напад на Лянцкоронського, що хотів оточити повстанців із північної сторони. За такі дії козаки та чернь оголосили полковника дезертиром. Історик нічого не розповідає про приготування повстанців до відступу і лише зазначає, що 10 липня у їх таборі виникла паніка і «козаки із вереском кинулись навтьоки та встелили своїми тілами навколишні болота, ліси і дороги на просторі кількох миль» [16, 338]. Загиблих він нараховує на щонайменше 30 тис. Також і В. Томкевич розповідає лише про несподіваний вибух паніки в таборі повстанців, у наслідок чого «козаки в перестрахи втекли, зазнаючи великих втрат і залишаючи в руках переможців величезну військову здобич» [7, 62]. Даючи загальний огляд битви під Берестечком Равіта-Гавронський наголошував на тезі про втечу із повстанського табору більшої частини козаків. І тому, як вважав вчений, «це і не була справжня битва, а тільки сутичка без плану і, як слід відзначити, без наслідків» [21, 99].

Підводячи підсумки битви під Берестечком, Т. Корзон зазначав, що вона «врятувала Річ Посполиту від смертельного удару, націленого рукою ватажка розбійників та грабіжників [Хмельницького – І.Ч.], із сторони руйнівників цивілізації, але не знищила їх» [16, 338]. Вчений робив наголос на шляхетській сваволі та відсутності громадянської свідомості серед посполитого рушення, що відмовилось приймати участь у поході в глиб України та повернулося до своїх домівок. Таке різке скорочення армії заставило короля полишити задум особистого командування військом та доручити командування військом, що йшло у похід на Наддніпрянщину, гетьманам. Також і Л. Кубаля звертав увагу на бунтівну поведінку шляхти, яка відмовилась продовжувати війну і навіть звинуватила короля у тому, що нібито він спеціально дозволив козакам втекти із табору, взамін за викуп

в 800 тис. злотих. Остаточо, після вступних обіцянок підтримати короля фінансами та частиною війська, «підмога і гроші втекли» [17, 309].

Ф. Равіта-Гавронський зазначає, що повстанців від остаточного розгрому у 1651 р. врятувала несподівана смерть князя Єремії Вишневецького. Дослідник наголошує, що «це було найбільшим щастям Хмельницького». Таким чином війська Речі Посполитої втратили свого талановитого та рішучого вождя і на їх чолі залишився «очільник старий, хворобливий та нещастями пригнічений, на якого легше було вплинути словами: мир замість війни» [5, 65]. Вчений зазначав, що уся кампанія 1651 р. була «загублена через двох старців: один [М. Потоцький – І.Ч.] із них не мав вже ні наснаги, ні бажання воювати, інший [А. Кисіль – І.Ч.] же хворів на подагру та ліузії миротворчості» [5, 69–70]. У цей вирішальний час, через смерть Єремії Вишневецького, ослабла і група прихильників військового розв'язання проблеми, адже саме князь був найбільш рішучим прихильником боротьби до переможного кінця та викорінення найменших елементів бунту в українському суспільстві. Також Ф.Равіта-Гавронський згадує про цікаві події, що могли повністю змінити долю невдалого для повстанців походу 1651 року. Вчений зазначає, що після закінчення переговорів під Білою Церквою та підписання миру, коронні війська в силі лише 18 тис. рушили у зворотну дорогу на Брацлавщину. Тоді ж прийшла звістка, що під Чорний ліс уже підійшла 40-тисячна армія татар на чолі із Нурадін Султаном, яка могла кардинально змінити мілітарну ситуацію. Історик зазначає: «якщо б [Нарадін Султан – І. Ч.] прибув десять днів раніше, то до договору б не дійшло» [5, 69].

Один із корифеїв польської історичної науки кінця XIX – початку XX ст. М. Бобжинський бачив польсько-козацькі війни середини XVII ст. невдалими для Речі Посполитої. Вчений наголошував на їх братовбивчому характері, що лише ослаблював державу. Конкретні ж військові кампанії були або прямими поразками, або прихованими невдачами. Причини цього історик віднаходив в анархії у суспільних стосунках, її глибокому проникненні у політичні структури та військо. Саме через безлад польські армії були розгромлені під Батогом, під Жванцем безсилий король мусів рятуватись підкупом татар, а після Берестечка не змогли реалізувати здобуту на полі бою перемогу [22, 177].

Висновки. Події 1651 рр. зайняли помітне місце у польських історичних наративах. Зображення Берестецької військової кампанії у працях вчених першої половини XX ст. носило значний ідейний відбиток прославлення польських військ та окремих персоналій, одночасно засуджуючи певні вади тогочасного суспільства Речі Посполитої. Через їх призму намагались створювати героїчні ідеали для наслідування сучасниками та шукати у минулому рецептів на виклики уже XX ст. Вивчення образів та стереотипів у зображенні подій Хмельниччини має значні перспективи для аналізу та подолання різноманітних історичних міфів, що часто тяжіють над польсько-українськими стосунках.

Список використаної літератури

1. Руда О. Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття / О. Руда. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008.
2. Пестрікова О. Доба Хмельниччини в інтерпретації польського історика Людвіка Кубалі. Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті./ О.Пестрікова. – Дніпро, 2018. – Т.21. №2. – С.83 – 91.
3. Romek Z. Olgierd Górka. Historyk w służbie myśli propaństwowej (1908–1955) / Z. Romek. – Warszawa, 1997. – 138 s.
4. Koko E. Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości / E. Koko. – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2006. – 276 s.
5. Rawita-Gawroński F. Hetman Kozacka B. Chmielnicki; szkic historyczny jego życia i walk. – Lwów: Wydawnictwo Tow.im. Piotra Skargi, 1914. – 108 s.
6. Smoleński W. Dzieje narodu polskiego / W. Smoleński. – Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź: Nakładem Gebethnera i Wolffa, 1921. – 604 s.
7. Tomkiewicz W. Kozaczyzna ukrainna / W. Tomkiewicz. – Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, 1939. – 98 s.
8. Chrząszcz I. E. Poddanie się Chmielnickiego Turcji w r. 1650 / I. E. Chrząszcz. // Sprawozdanie

- dyrekcji państwowego gimnazjum w Jaworowie. Rok szkolny 1928/1929. – Jaworów: Nakładem funduszu własnego, 1929. – S. 3–17.
9. Sobieski W. *Historja Polski*. – Kraków: Nakł. Tow. Szkoły Ludowej, 1931. – 300 s.
 10. Sobieski W. *Dzieje Polski*. T. 1. Do roku 1696 / W. Sobieski. – Warszawa: Wydawnictwo Zorza, 1938. – 262 s.
 11. Halecki O. *Historia Polski* / O. Halecki. – Lublin; Londyn: Towarzystwo Naukowe KUL. Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1992. – 318 s.
 12. Koneczny F. *Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów* / F. Koneczny. – Poznań; Lwów; Lublin; Łódź: Wydawnictwo M.Arcta w Warszawie, 1921. – 296 s.
 13. Konopczyński W. *Dzieje Polski Nowożytnej*. T. II. 1648–1795 / W. Konopczyński. – Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa, 1936. – 460 s.
 14. Szelągowski A. *Historja Powszechna*. T. II / A. Szelągowski. – Warszawa: M.Arct, 1936. – 1116 s.
 15. Kubala, L. *Szkice Historyczne*. T. I / L. Kubala. – Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1901. – 340 s.
 16. Korzon T. *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Epoka przedrozbiorowa* / Oprac. B. Gembarzewski: W 3 t. / T. Korzon. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1912. – 528 s.
 17. Kukiel M. *Zarys historii wojskowości w Polsce* / M. Kukiel. – Kraków: nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1929. – 356 s.
 18. Tomkiewicz W. *Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651)* / W. Tomkiewicz / *Rozprawy historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*. T. 12. – Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1933. – 406 s.
 19. Romański R. *Beresteczko 1651* / R. Romański. – Warszawa: Bellona, 1994. – 224 s.
 20. Górka O. „*Ogniem i mieczem*” a rzeczywistość historyczna / O. Górka. – Warszawa: Skład główny. Libraria Nova, 1934. – 142 s.
 21. Rawita-Gawroński F. *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.* / F. Rawita-Gawroński. – Warszawa, 1923. – 238 s.
 22. Bobrzyński M. *Dzieje Polski w zarysie*. T.2. / M. Bobrzyński. – Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1927. – 332 s.

References

1. Ruda, O. (2008). *Ukrainian Cossacks in the interpretation of Polish historians of the late nineteenth - first third of the twentieth century*. Lviv: Instytut ukrajinoznawstwa im. I. Krypnyakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).
2. Pestrikova, O. (2018). *The Khmelnytsky era in the interpretation of the Polish historian Ludwik Kubala*. Naddnipyrianska Ukrainy: istorichni protsesy, podiyyi, postaty, Dnipro. Naddnipyrianska Ukraine: historical processes, events, figures, Dnipro. Vol.21. 2, 83–91. (in Ukrainian).
3. Romek, Z. (1997). *Olgierd Górka. Historian in the service of pro-state thought (1908–1955)*. Warszawa (in Polish).
4. Koko, E. (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) towards Ukraine and its past*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego (in Polish).
5. Rawita-Gawroński, F. (1914). *Cossacks hetman B. Chmielnicki; historical sketch of his life and struggle*. Lwów: Wydawnictwo Tow. Im. Piotra Skargi (in Polish).
6. Smoleński, W. (1921). *History of the Polish nation*. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź: Nakładem Gebethnera i Wolffa (in Polish).
7. Tomkiewicz, W. (1939). *Ukrainian Cossacks*. Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych (in Polish).
8. Chrzęszcz, I. E. (1929). *Surrender of Chmielnicki to Turkey in 1650*. Sprawozdanie dyrekcji państwowego gimnazjum w Jaworowie. Rok szkolny 1928/1929. (s. 3– 17). Jaworów: Nakładem funduszu własnego (in Polish).
9. Sobieski, W. (1931). *History of Poland*. Kraków: Nakł. Tow. Szkoły Ludowej (in Polish).
10. Sobieski, W. (1938). *History of Poland. Vol. 1. Until 1696*. Warszawa: Wydawnictwo Zorza (in Polish).
11. Halecki, O. (1992). *History of Poland*. Lublin; Londyn: Towarzystwo Naukowe KUL. Katolicki Ośrodek Wydawniczy «Veritas» (in Polish).
12. Koneczny, F. (1921). *History of Russia from the earliest to the newest times*. Poznań; Lwów; Lublin; Łódź: Wydawnictwo M.Arcta w Warszawie (in Polish).
13. Konopczyński, W. (1936). *The History of Modern Poland. Vol. II. 1648–1795*. Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa (in Polish).
14. Szelągowski, A. (1936). *Universal History*. Vol. 2. Warszawa: M.Arct (in Polish).

15. Kubala, L. (1901). *Historical sketches*. Vol. 1. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa (in Polish).
16. Korzon, T. (1912). *History of wars and military in Poland. Pre-Partition Era*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności (in Polish).
17. Kukiel, M. (1929). *Outline of military history in Poland*. Kraków: nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej (in Polish).
18. Tomkiewicz, W. (1933). *Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651)*. Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (in Polish).
19. Romański, R. (1994). *Beresteczko 1651*. Warszawa: Bellona (in Polish).
20. Górka, O. (1934). «*Fire and sword*» and historical reality. Warszawa: Skład główny. Libraria Nova (in Polish).
21. Rawita-Gawroński, F. (1923). *Ukrainian Cossacks in the Republic of Poland until the end of the 18th century*. Warszawa (in Polish).
22. Bobrzyński, M. (1927). *History of Poland in outline*. Vol.2. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa (in Polish).

CHAVA Ihor. Historian, Director of Municipal Enterprise «Tourist Information Centre of Drohobych»,
e-mail: ihorchava@gmail.com

BERESTECHKO MILITARY CAMPAIGN OF 1651 IN POLISH HISTORIOGRAPHY OF THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

Abstract. Introduction. *The National Liberation War under the leadership of Bohdan Khmelnytsky is one of the most important periods of the national history, the events and figures of which have become perhaps the most vivid images in the historical consciousness of Ukrainians. They also played an important role in shaping the image of the Ukrainian people in the minds of their neighbours. This is especially true of the Polish people, on whose fate Khmelnychchyna (Khmelnytsky Region) has left almost the same tangible mark as on the fate of the Ukrainians. An important stage in this conflict was the military campaign of 1651, which is associated with many vivid images, stereotypes and myths, that were reflected in the scientific research of the Polish historians who worked in the first half of the twentieth century.*

Purpose. *The aim of this article is to study the peculiarities of depicting the events of the Berestechko campaign of 1651 in the Polish historical science of the first half of the twentieth century, analysis of patterns and stereotypes used in describing certain facts, processes and personalities of the common Polish-Ukrainian history.*

Results. *The events of the Berestechko campaign of 1651 played an important role in the presentation of the image of Khmelnychchyna by Polish historians. Scientists have focused a lot of attention on the problem of resolving a new round of war after the conclusion of the Zboriv Peace Treaty. They found the reason for this in foreign intrigues, and in particular, in the incitement of the Cossacks to war by the Ottoman Empire. Also, the campaign of 1651 was often depicted by Polish scholars, in the tradition of the ideas of civilizational confrontation, as a march of the Muslim world against the Christian West. On the other hand, emphasis was placed on the militant aspirations of the Cossack masses, who could no longer see their lives without war and military gain. Covering the events of the Battle of Berestechko, historians emphasized the use of King Jan Kasimir's new Western European tactics of battle, which ensured the victory of Polish troops. Scholars praised Prince Yarema Vyhnevetsky on the battlefield and often described his heroism in exaggerated forms. Historians considered the whole campaign of 1651 to be the time of lost opportunities, because the Cossacks were not completely defeated, and the unity of the Commonwealth and peace on its lands was not established. They saw the reason for this in the low level of social discipline and political consciousness caused by aristocratic arbitrariness, as a result of which, after the victory at Berestechko, most of the Polish army refused to take part in further campaigns in Ukraine, as well as in the actions of individual commanders, which for personal reasons were not marked by the necessary initiative.*

Originality. *The article examines a number of stereotypes and historical myths that prevailed in depicting the events of the Polish-Ukrainian war of 1651 in the works of Polish historians, in particular, the tendency to portray the Cossack-Tatar enemy as a barbaric mass with a whole set of corresponding negative symbolic characteristics. Approaches to glorifying the Polish side and creating a patriotic educational ideal from it were also considered in the investigation.*

Conclusions. *Depiction of the events of the Berestechko campaign of 1651 in the works of Polish historians of the first half of the twentieth century bore a significant ideological imprint of the glorification of Polish troops and individuals, condemning certain shortcomings of contemporary society at the same*

time. Through their prism, they tried to create heroic ideals to be followed by contemporaries and look for recipes for the challenges of the twentieth century in the past. The study of images and stereotypes in the depiction of the events of Khmelnychchyna has significant prospects for the analysis and overcoming of various historical myths that often weigh on the relations between the Polish and Ukrainian peoples.

Key words: *The Battle of Berestechko, Khmelnytsky, Cossacks, Tatars, The Polish–Lithuanian Commonwealth.*

Одержано редакцією 10.04.2020
Прийнято до публікації 19.05.2020

УДК 94(477)«1921»(045)
DOI: 10.31651/2076-5908-2020-1-58-66

СТОПЧАК Микола Володимирович
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри права Вінницького
торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-
економічного університету,
Orcid ID: 0000-0002-2335-2215
e-mail: stopchak_mv@ukr.net

ВІЙСЬКОВО-ФАХОВА ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ РОБОТА СЕРЕД ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ АРМІЇ УНР В УКРАЇНСЬКІЙ ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

У статті проаналізовано історіографічний доробок українських зарубіжних істориків міжвоєнного періоду щодо діяльності урядових структур УНР з піднесення фахового та культурно-освітнього рівня українських інтернованих військовиків. Показано, що їх праці дали можливість значно глибше і всебічніше висвітлити проблему, яка досліджується. Разом з тим, значна частина цих праць була побудована на основі власних спогадів, при викладі матеріалу мали місце певні фактологічні помилки, неточності, суб'єктивізм в оцінках. Для більшості авторів була закрита можливість доступу до джерел, що зберігались у радянських архівах. Все це певною мірою знижувало якість підготовлених ними праць.

Ключові слова: *українська зарубіжна історіографія, історіографічний процес, українська військова еміграція, інтернована Армія УНР, військово-фахова та культурно-освітня робота.*

Постановка проблеми. Розглядаючи Армію УНР, інтерновану у польських та румунських таборах, як важливий, вирішальний чинник відновлення боротьби за державну незалежність України, Уряд УНР протягом 1921 р. здійснив низку заходів, спрямованих на збереження та реорганізацію українського війська. Реалізація цих заходів дозволила більш-менш унормувати його становище.

Разом з тим, Державний Центр УНР в екзилі добре розумів, що військова реорганізація Української армії є важливим, але не єдиним напрямком забезпечення її боєздатності. У надзвичайно важких умовах існування, що супроводжувались побутовою невлаштованістю, пригніченим психологічним станом, пов'язаним із гіркотою поразки, тугою за Батьківщиною і рідними, що залишились під більшовицькою владою, нагальним завданням поставало піднесення морального духу українського вояцтва. Адже лише свідомий, патріотично вихований громадянин-військовик Армії УНР міг до кінця витримати тяжкі умови таборного життя, не піддавшись відчаю та не втративши жаги до продовження боротьби за визволення рідної землі від більшовицького ярма.

Завдяки цілеспрямованій, подвижницькій праці Уряду УНР в неймовірно важких умовах інтернування зазначене завдання було виконане. Переважна більшість вояків Армії УНР пододала відчуття зневіри, відкинула облудні пропозиції більшовицької влади про повернення на окуповану нею Батьківщину, зберігши вірність присязі, прагнення до останнього боротися з ненависним ворогом.